

Małgorzata Gębka-Wolak
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4587-496X>
e-mail: mge@umk.pl

Jezykowe wykladniki niebinarnosci plci w polszczyźnie.

Część 2: Innowacje a system i tendencje rozwojowe

Linguistic markings of non-binary gender in Polish.

Part 2: Innovation vs. systemic rules and evolutionary tendencies

Abstrakt

Artykuł stanowi drugą część rozważań dotyczących możliwości przekształcania polszczyzny w język bardziej niż dotychczas neutralizujący opozycję płci, a zarazem dysponujący środkami do jej ujęcia niebinarnego. Przedmiotem analizy są służące temu celowi innowacje językowe zebrane na stronie zaimki.pl. Dokonano ich podziału według kryterium przynależności do podsystemu języka na słowotwórcze, fleksyjne i leksykalne. Uwzględniając prywatywne opozycje binarności i neutralności, przedstawiono ponadto rozszerzoną strukturę semantycznej kategorii płci. Zestawiono następnie wykładniki tradycyjnych wartości płci (męska, żeńska) i innowacyjnych (niebinarna, neutralna). W artykule wskazano również czynniki ograniczające perspektywę wdrożenia omawianych innowacji do funkcjonującego systemu językowego. Są to: wielość arbitralnie wprowadzanych środków językowych, ich wariantywność i fakultatywność, indywidualizacja wyborów językowych, ograniczenie roli wewnątrzjęzykowych czynników rozwoju języka. Jednocześnie stawia się hipotezę, że pod wpływem czynników społecznych polszczyzna będzie ewoluowała w stronę języka inkluzywnego. Bardzo ostrożnie można prognozować, że w ogólnej odmianie polszczyzny będą się stabilizowały innowacje o charakterze systemowym, czyli takie, które albo już są w systemie, choć mają inne funkcje bądź zakres użycia, albo powielają znany mechanizm.

Słowa kluczowe: współczesna polszczyzna, język a płeć, niebinarność w języku, ewolucja języka, tendencje rozwojowe polszczyzny

Abstract

The paper provides the second part of the analysis concerning possibilities of neutralizing the binary gender opposition and/or expressing non-binary gender in Polish. The focus is on different language innovations proposed at the zaimki.pl Internet portal. They were divided into those related to word-formation, inflection, and lexis. Taking into consideration the binary/non-binary and neutral/non-neutral privative oppositions, the article offers an expanded vision of the semantic category of gender. Then, a juxtaposition

is offered of the traditional (masculine, feminine) and innovative (non-binary, neutral) gender markings in Polish. The article concentrates on those features of non-binary language which make it harder to implement those solutions in contemporary Polish. Those features include: a great number of linguistic means, often introduced in an arbitrary way; their variative and facultative nature; the fact that those means may be chosen among others on a purely individual basis; finally, the limited role played by internal factors which are normally decisive for language evolution. At the same time, we put forward a hypothesis according to which Polish will indeed evolve towards becoming more inclusive, influenced by social needs. We may cautiously predict that innovations likely to become accepted in general Polish are those of systemic nature, i.e., those employing already existing solutions, although they have different functions or scope of use, or duplicating existing mechanisms.

Keywords: contemporary Polish, gender in language, non-binary language, language evolution, evolution patterns in Polish

1. Wprowadzenie

Artykuł stanowi kontynuację rozważań dotyczących możliwości przekształcania polszczyzny w język bardziej niż dotychczas neutralizujący opozycję płci, a zarazem dysponujący środkami do jej ujęcia niebinarnego. Jak pokazano w pierwszym tekście (zob. Walkiewicz 2022), służą temu celowi liczne innowacje językowe. W tej części opracowania innowacje te będą nas interesowały jako elementy słowotwórczego, fleksyjnego i leksykalnego podsystemu polszczyzny.

1.1. Koncepcja języka niebinarnego jako uzupełnienie systemu języka polskiego

Autorzy opracowań dotyczących języka polskiego z drugiej połowy XX i początku XXI w. podkreślają wzmożone tempo ewolucji polszczyzny, w szczególności w jej podsystemie leksykalnym, a także wskazują czynniki leżące u jej podstaw (zob. np. Bajerowa 2003; Buttler, Satkiewicz 1990; Dubisz 2017; Jadacka 1995; Ostromecka-Fraćzak 2016; Markowski 2018: 162–166; Ożóg 2001, 2008, 2008a, 2018). Należy podkreślić, że omawiana propozycja niebinarnej (szerzej – inkluzywnej) polszczyzny pod względem ilości innowacji, ich charakteru i kontrolowanego, a nie spontanicznego sposobu włączania do uzusu znacznie wykracza poza opisywane w literaturze przejawy ewolucji języka. Uzasadnione jest więc mówienie o koncepcji języka niebinarnego, będącej konstruktem myślowym noszącym znamiona języka sztucznego budowanego w nawiązaniu do języka naturalnego i z częściowym wykorzystaniem jego środków. Jest to bowiem propozycja autorstwa grupy

osób, opracowana w dość krótkim czasie (w porównaniu z rozwijającym się przez wieki językiem naturalnym) w nawiązaniu do przyjętej wizji świata zewnętrznego. Poszczególne elementy tego konstruktu zostały zaplanowane w większym lub mniejszym nawiązaniu do języka naturalnego i służyć mają konkretnym celom komunikacyjnym – nazywaniu rzeczywistości pozajęzykowej w oderwaniu od binarnej koncepcji płci. Od języka sztucznego omawianą propozycję różni natomiast to, że nie ma ona charakteru całościowego systemu. Jest jedynie elementem, który w zamierzeniu autorów ma uzupełnić już działający i – dodajmy – podlegający wewnętrznym prawom rozwojowym język naturalny¹.

Jak wiadomo, tylko niektóre spośród obserwowanych w tekstach zmian związanych z użyciem środków językowych stają się elementami o charakterze normatywnym. Mając jednak na uwadze przywołaną przez Teresę Skubalankę obserwację Jerzego Kuryłowicza, że o zachodzeniu zmian językowych decyduje „czynnik społeczny” (Skubalanka 1979: 264, 269), nie możemy wykluczyć, że po latach względnej stabilizacji systemu gramatycznego polszczyzny właśnie zostały zapoczątkowane procesy głębszych przemian w jego obrębie. Potrzeba społeczna to niewątpliwy katalizator ewolucji w języku, nie należy jednak zapominać o drugim ważnym czynnikiem, którym jest „zdeternowanie genetyczne systemu, potwierdzone przez jego dotychczasowy rozwój” (Skubalanka 1979: 267). „Charakter systemu, jak na to wskazywał J. Kuryłowicz, wyznacza charakter zmiany” (Skubalanka 1979: 266). W pierwszej części tego opracowania (zob. Walkiewicz 2022, p. 3.2.) zasygnalizowano, że propozycja polszczyzny odchodzącej od wyrażania binarnej kategorii płci obejmuje także środki lub mechanizmy dotychczas nieużywane, co pociąga za sobą istotne modyfikacje w zasobie morfemów, ich łączliwości i w leksykonie oraz zmiany zwyczajów komunikowania się. W tym też można upatrywać trudności ze społeczną akceptacją tej propozycji. Poza zgodnością z modelem struktury systemu, a także z tradycją językową równie ważnym czynnikiem, który może mieć wpływ na rozprzestrzenienie się dyskutowanej koncepcji, jest jej ekonomiczność w procesie komunikacji językowej, polegająca na tym, że cele są realizowane przy optymalnym wysiłku jego uczestników. Ekonomiczność środków językowych jest z kolei traktowana jako podstawa ich funkcjonalności (Niepytalska-Osiecka 2012: 103–108).

¹ Język sztuczny (konstruowany) rozumiany jest tu podobnie jak w pracy Katarzyny Wojan (2015: 23).

1.2. Kierunek opisu i źródła materiału

W dalszej części opracowania zaprezentujemy wybrane elementy koncepcji niebinarnej polszczyzny, które z perspektywy dzisiejszego etapu rozwoju języka, mechanizmów wewnątrzjęzykowych oraz opisywanych w literaturze tendencji rozwojowych można wskazywać jako ograniczające perspektywę jej wdrożenia do funkcjonującego systemu językowego. Zarysujemy podstawy wewnętrznej organizacji omawianej koncepcji, ocenimy spójność i regularność niektórych rozwiązań szczegółowych oraz sformułujemy uwagi na temat ich konsekwencji w procesie komunikacji językowej.

Materiał poddany badaniu nie stanowił zamkniętego korpusu. Został zaczerpnięty przede wszystkim ze strony internetowej zaimki.pl², prowadzonej i na bieżąco poszerzanej przez Kolektyw „Rady Języka Neutralnego”. Dopełniły go przykłady wyszukane w Internecie, głównie w elektronicznych wydaniach czasopism oraz w mediach społecznościowych. Modelem gramatycznym wykorzystanym w trakcie analizy i syntezy badanej koncepcji był model strukturalny w klasycznym ujęciu, przedstawionym m.in. w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel 1998), a także w opracowaniach Jana Tokarskiego (2001) oraz Zygmunta Saloniego i Marka Świdzińskiego (1998).

2. Podstawy koncepcji i wybrane rozwiązania szczegółowe

Jak wspomniano wyżej, u podstaw myślowych omawianej propozycji leży postulat nazywania rzeczywistości pozajęzykowej w oderwaniu od binarnego ujęcia płci. W tym celu przyjęto szereg rozwiązań dotyczących gramatycznej kategorii rodzaju w powiązaniu z semantyczną kategorią płci³, która staje się zarazem kluczową kategorią regulującą użycie środków językowych w odniesieniu do osobowych uczestników procesu komunikacji. Jak wiadomo, kategoria rodzaju jest wieloaspektowa, dlatego proponowane zmiany miałyby konsekwencje dla całego systemu polszczyzny.

² Przykłady pochodzące z tej strony są w tekście podawane bez lokalizacji.

³ Rozważania prowadzone w tym punkcie stanowią nieco inne ujęcie szeroko dyskutowanego w literaturze zagadnienia rodzaju tzw. neutralnego, zob. np. Wojdak 2016 (tam dalsza literatura).

2.1. Semantyczny punkt wyjścia

W punkcie wyjścia wszystkich podejść proponowanych w ramach koncepcji niebinarnej polszczyzny, o których była mowa w pierwszym tekście niniejszego opracowania (zob. Walkiewicz 2022, p. 3.1.), leży idea większej niż dotychczas semantyzacji kategorii rodzaju. Oznacza to – paradoksalnie – wzrost roli w języku semantycznej kategorii płci poprzez większe skorelowanie jej z wykładnikami językowymi. Jak wynika z analizy środków językowych prezentowanych na stronie zaimki.pl, za *novum* propozycji można ponadto uznać ujęcie kategorii płci rozszerzone o dwie opozycje. Hierarchicznie najwyższa jest opozycja pod względem nacechowania płciowego o wartościach: + nacechowanie pod względem płci: – nacechowanie pod względem płci. Na niższym poziomie mamy zaś do czynienia z opozycją pod względem binarności płci o wartościach: + binarność: – binarność. Kategoria płci zostaje w ten sposób poszerzona o dodatkowe wartości: poza standardowymi wartościami „męska”, „żeńska” (+ nacechowanie płci, + binarność) obejmuje wartości „niebinarna” (+ nacechowanie pod względem płci, – binarność) oraz „neutralna” (– nacechowanie pod względem płci), zob. tab. 1.

Tabela 1. Wartości kategorii płci^a

1. Kategoria semantyczna płci			
1.1. + nacechowanie pod względem płci		1.2. – nacechowanie pod względem płci	
1.1.1. + binarność	1.1.2. – binarność		neutralna
męska	żeńska	niebinarna	

^a Należy zaznaczyć, że klasyfikacja ma na celu uchwycenie istoty innowacji rodzajowych zaproponowanych przez zwolenników idei niebinarnej polszczyzny, dlatego jest świadomie uproszczona i odnosi się do pojedynczych obiektów (osób). Uwzględnienie opozycji liczby, nakładającej się na kategorię semantyczną płci i gramatyczną rodzaju spowodowałoby konieczność wprowadzenia dalszych rozróżnień, choćby w postaci binarnej kategorii męsko-żeńskiej, której wykładnikami byłyby męskoosobowe rzeczowniki plurale tantum, np. *państwo przyszli, wujostwo zadzwonili*, a także konstrukcje liczebnikowo-rzeczownikowe z liczebnikami zbiorowymi, por. *dwoje pacjentów przyszło*. Nie do końca jest także jasne, jak należy potraktować gatunkujące użycia rzeczowników męskoosobowych. Dla językoznawcy wyrażenia typu *nauczyciel przygotował wykład, dyrektor podpisał umowę* zawierają rzeczowniki zneutralizowane pod względem semantycznej kategorii płci. Jednak przynajmniej część użytkowników języka traktuje je jako wyrażenia będące członami opozycji binarności, odnoszące się do płci męskiej.

Każda z wartości ma mieć swoje wykładniki językowe, przy czym poza wyrażeniami ustabilizowanymi w normie zaproponowano środki innowacyjne. Ich przegląd został zawarty w pierwszym tekście. W tym miejscu wskażemy natomiast korelację wykładników językowych z wyżej wymienionymi podstawowymi wartościami kategorii płci, zob. tab. 2.

Tabela 2. Wybrane językowe wykładniki poszczególnych wartości kategorii płci

Wartości kategorii płci	Wykładniki językowe	
	ustabilizowane w normie	innowacyjne
męska	Wyrażenia zawierające w znaczeniu informację o płci męskiej, np. <i>on, mężczyzna, student, premier, był, odpowiedzialby</i> .	
żeńska	Wyrażenia zawierające w znaczeniu informację o płci żeńskiej, np. <i>ona, kobieta, studentka, psychologka, była, odpowiedzialaby</i> .	Nowe modele słowotwórcze: <i>gościni, naukowczyni, ministra</i> .
niebinarna	1. ono 2. Wymienne używanie przez jedną osobę wyrazów rodzaju żeńskiego i męskiego, np. zaimków <i>on/ ona</i> .	1. Neutratywy: <i>agentko, bileterze, chirurgum, dziennikarze, studentum, piosenkarko</i> . 2. Użycie w odniesieniu do osób dorosłych czasowników w rodzaju nijakim, np. <i>(ja) wyszłom, (ty) mówiłom</i> . 3. Użycie form l.mn. w funkcji l.p. 4. Użycie form z podwojonymi morfemami rodzajowymi, np. <i>zadzwoniłeam</i> .
neutralna	1. Rzeczowniki, w których znaczeniu nie ma informacji o płci: a) nazwy pojedynczych osób, np. <i>kto, ktoś, człowiek, rodzic, maluch, maluszek, osoba, dziecko, guru</i> , b) nazwy zbiorów osób, np. <i>personel, zespół, team, elektorat, sztab, grupa, drużyna, załoga, obsługa, ekipa, kadra, obsada, grono, państwo</i> . 2. Konstrukcje z formami rzeczownika <i>osoba</i> , np. <i>osoba reżyserująca, osoba prezysująca, osoba członkowska, osoba uchodźcza, osoby bohaterskie</i> . 3. Konstrukcje nieosobowe, np. <i>trzeba by oddać książki, powiedziano mi, zadzwonił telefon, jak się jest zaszczepionym</i> .	1. Dukaizmy, np. <i>onu, zrobitum, wyszłum, Franciszkiem, dukatywy, np. astronautu, Europejku</i> . 2. Użycie form z morfemami rodzajowymi zastąpionymi innymi znakami, np. <i>zainteresowałś się, myślał*m</i> . 3. Użycie w formach liczby mnogiej zamiast morfemu wykładnika rodzaju męskoos. lub niemęskoos. morfemu wykładnika rodzaju nijakiego, np. <i>powiedzieliśmy, chciałobyście</i> . 4. Tzw. neozaimki, np. <i>vono, eno, ktosio, niko</i> . 5. Neutratywy ^a : <i>agentko, bileterze, chirurgum, dziennikarze, studentum, piosenkarko</i> . 6. Iksatywy: <i>fotografx</i> (liczba pojedyncza), <i>fotografxx</i> (liczba mnoga). 7. Użycie zaimków ze zmienionym rodzajem gramatycznym, np. <i>kto zrobiło bałagan?</i>

^a Neutratywy zostały uwzględnione dwukrotnie, jako wykładniki niebinarnej i neutralnej wartości kategorii płci. Ze sposobu prezentacji tych środków na stronie zaimki.pl nie wynika bowiem jasno, czy stanowią one element w szeregu wartości męska – żeńska – niebinarna, np. *piosenkarz – piosenkarka – piosenkarko/ piosenkarcze*, czy raczej należy je traktować jako środki językowe nienacechowane pod względem płci, które całkowicie miałyby zastąpić istniejące rzeczowniki. Nie jest wykluczone, że dopuszcza się pełnienie obu tych funkcji, w korelacji ze sposobem postrzegania kategorii płci przez użytkownika języka. Inaczej rzecz się ma z osobatywami, dukatywami i dukaizmami, które jednoznacznie są traktowane jako środki nienacechowane pod względem kategorii płci. Przyjęte rozwiązanie jest dyskusyjne, gdyż pozostawienie użytkownikom języka możliwości decydowania o funkcji środków językowych skutkuje ich wielofunkcyjnością i homonimicznością, istotnie utrudniającymi komunikację językową.

Należy zaznaczyć, że rodzaj gramatyczny jest w omawianej koncepcji do pewnego stopnia drugoplanowy. Nie jest np. przeszkodą posługiwanie się rzeczownikiem rodzaju żeńskiego typu *osoba*⁴ jako wykładnikiem kategorii płci o wartości neutralnej. Decyduje bowiem znaczenie, czyli w wypadku *osoby* – brak informacji o płci. Właśnie ze względu na znaczenie proponuje się odejście od posługiwania się rzeczownikami męskoosobowymi w odniesieniu do grup osób o zróżnicowanej płci (tzw. generyczne użycie rodzaju męskoosobowego) i zastąpienie ich wyrażeniami o neutralnej wartości kategorii płci, np. osobatywami: zamiast *pracownik przyszedł* należałoby powiedzieć *osoba pracownicza przyszła*. Unikanie używania form męskoosobowych nie jest jednak konsekwentne. Na stronie *zaimki.pl* wśród przykładów, w których płeć nie jest wyrażana, znajdziemy konstrukcje bezosobowe z przymiotnikami męskoosobowymi, np. *jak się jest zalogowanym*. Być może jednak mamy tu do czynienia z hierarchizacją środków językowych w wyrażaniu semantycznej kategorii płci. Wystarczy, że wyraża ją środek strukturalnie najważniejszy, jak np. konstrukcja nieosobowa jako konstytuująca zdanie. Kwestia akomodacji międzyfrazowej i uzgodnień w konstrukcjach współrzędnych w analizowanej koncepcji nie jest jednak dyskutowana.

Zastosowanie analizowanej propozycji wiąże się z koniecznością wprowadzenia do użycia wielu nowych jednostek leksykalnych i konstrukcji, które – zgodnie z propozycją zawartą w *Manifeście niebinarnej polszczyzny* – zastąpiłyby np. rzeczowniki męskoosobowe w ich funkcji generycznej lub rzeczowniki zawierające w swym znaczeniu informacje o płci. W efekcie zamiast wypowiedzi typu (1) mielibyśmy (1a):

- (1) *Otwarto nam oczy – mówią po ostatnim spotkaniu z **przedstawicielami** Grupy Lotos i PKN Orlen **związkowcy** z gdańskiego koncernu.* (<http://frazeo.pl/>)
- (1a) *Otwarto nam oczy – mówią po ostatnim spotkaniu z **osobami przedstawiciel-skimi** Grupy Lotos i PKN Orlen **osoby** **związkowe** z gdańskiego koncernu.*

W dłuższej perspektywie konsekwentne nieużywanie określonych jednostek leksykalnych skutkowałoby zmianami w ich obciążeniu funkcjonalnym, a następnie zmianami ich statusu w zasobie leksykalnym. Z pozycji centralnych elementów systemowych przesunęłyby się na peryferia systemu⁵.

⁴ Dodajmy, że jest to rzeczownik lepiej postrzegany przez środowisko osób niebinarnych niż rzeczownik *człowiek*. U podstaw takiego stanu rzeczy leży gramatyczna męskoosobowość tej drugiej jednostki, której się unika, preferując rodzaj żeński.

⁵ H. Jadacka stwierdza, że brak obciążenia funkcjonalnego prowadzi do zaniku wyrażen językowych (Jadacka 1995: 18).

2.2. Wariantywność i fakultatywność środków językowych

Drugim wyróżnikiem omawianej propozycji jest szeroki zakres występowania wariantywnych środków językowych. Jest to konsekwencja współlistnienia co najmniej trzech równorzędnych paradygmatów realizujących idee języka niebinarnego (zob. p. 2.1.) i funkcjonowania w ich ramach wyrażen współnofunkcyjnych. W tej samej funkcji, np. jako realizacji określonej wartości kategorii gramatycznej, można użyć kilku współnofunkcyjnych morfemów oraz leksemów. Mamy także wariantywne modele derywacyjne oraz fleksyjne. Zjawisko to ilustrują przykłady reprezentujące podsystemy słowotwórczy, fleksyjny i leksykalny.

2.2.1. Podsystem słowotwórczy

Regularną wariantywność obserwujemy w zbiorze neutratywów, czyli rzeczowników nienacechowanych pod względem kategorii płci (rodzaj neutralny lub niebinarny, zob. uwagi pod tab. 2), pozostających w opozycji do rzeczowników informujących o płci żeńskiej lub męskiej, por. *absolwent* (męskoos.) – *absolwentka* (żeński) – *absolwentko* || *absolwencie* || *absolwentum* (neutralny), *piosenkarz* (męskoos.) – *piosenkarka* (żeński) – *piosenkarko* || *piosenkarcze* (neutralny). Wariantywność to wynik tworzenia neutratywu za pomocą różnych formantów. Należy zaznaczyć, że budowa analizowanych derywatów pozwala opisywać je jako dwumotywacyjne: tworzone albo od formy męskoosobowej, albo żeńskiej. Jeśli za bazę rzeczownika *piosenkarcze* uznamy rzeczownik męskoosobowy *piosenkarz*, to formant będzie złożony, sufiksально-alternacyjno-paradygmataczny: *-cz-*, *rz : r*, *-e*⁶. Przy motywacji w postaci rzeczownika żeńskiego *piosenkarka* formant jest paradygmataczno-alternacyjny: zmianie paradygmatu odmiany (wykładnik w mianowniku *-e*) towarzyszy alternacja *k : cz*. Także dla jednostki *piosenkarko* najbliższa formalnie, bo bezsufiksalna, jest motywacja rzeczownikowa żeńska – *piosenkarka*. Formę tę przekształcamy formantem paradygmatacznym o wykładniku w mianowniku liczby pojedynczej *-o*. Możliwa jest także motywacja rzeczownikowa męskoosobowa. Formę *piosenkarz* przekształcamy wtedy formantem sufiksально-alternacyjno-paradygmatacznym: *-k-*, *rz : r*, *-o*. Z analizy materiału wynika, że motywacja żeńska przeważnie jest bliższa formalnie dla innowacji zarówno z formantem paradygmatacznym *-o*, np. *ad-*

⁶ W myśl stosowanej w opisie słowotwórczym koncepcji hierarchizowania wykładników derywacji mielibyśmy do czynienia z formantem sufiksальnym *-cz-* z dodatkowymi wykładnikami alternacyjnym *rz : r* i paradygmatacznym *-e* (zmiana paradygmatu odmiany).

wokatko, adiunktka, filozofka, studentka, jak i z formantem *-e*, np. *piosenkarce, tancerce, urbaniszczce, zakonnicze*. Są jednak i takie neutratywy, które formalnie bliższe są rzeczownikom męskoosobowym, por. *znawca – znawcze* i *znawczyńi – znawcze*.

Należy podkreślić, że opis kierunku motyacji jest dla użycia badanych jednostek sprawą drugorzędną. Z perspektywy komunikacji najważniejsze jest zaś to, że wariantywne neutratywy – podobnie jak wiele innych środków swoistych dla omawianej koncepcji – pozostają względem siebie w dystrybucji fakultatywnej. O wyborze decyduje użytkownik języka, zgodnie ze swoimi preferencjami.

Zwróćmy uwagę także na to, że stosowanych jest zdecydowanie więcej typów formantów, niż opisane wyżej, a ich dystrybucja nie jest w pełni przejrzysta. Co więcej, dla niektórych rzeczowników proponuje się tylko jeden neutratyw, inne mają po dwa lub trzy. Do pewnego stopnia jest to powiązane z budową morfologiczną podstawy słowotwórczej. Jednak w części przykładów wygląda to na arbitralną decyzję. Przykładowo dla niektórych rzeczowników z morfemami *-ista* || *-ysta, -istka* || *-ystka* przewidziano jeden neutratyw, z formantem paradygmatycznym o wykładniku w mianowniku *-e*, np. *aktywiszczce, ekonomiszczce, wokaliszczce, chórzyszczce*, lub (rzadziej) z formantem paradygmatycznym o wykładniku w mianowniku *-o*, np. *hispanistko*. Dla kilku jednostek przewiduje się natomiast po dwa derywaty, np. *hinduista – hiduistka – hinduistko* || *hinduiszczce, ukuleista – ukuleistka – ukuleistko* || *ukuleiszczce*. Z kolei do pary *artysta – artystka* dodane zostały trzy neutratywy, dwa paradygmatyczne: *artyszczce, artyszczę*, jeden sufiksalny: *artystum*. Nie jest także jasne, do jakich tematów w ogóle można dodawać przyrostek *-um*. Jest on używany do tworzenia derywatów od podstaw o rozmaitej budowie morfemowej, np. mamy kilkanaście derywatów od podstaw zawierających morfem *-nt-*, np. *absolwent – absolwentka – absolwentum, prelegent – prelegentka – prelegentum*. Bazami są rzeczowniki także o innej budowie, por. *artysta – artystka – artystum, chirurg – chirurgka/ chirurgini – chirurgum, lewak – lewaczka – lewakum, idol – idolka – idolum, windyktor – windyktorka – windyktorum*.

Analizowana propozycja odbiega od znanego w polszczyźnie systemu słowotwórczego nie tylko dlatego, że nie stosuje rozwiązań najprostszych, łatwych do stosowania (Ostromęcka-Frączak 2016: 82), ale także poprzez stosowanie innowacyjnych formantów. Poza wyżej wymienionym przyrostkiem *-cze* bywa używany także formant *-rcze*, np. *e-palacz – e-palaczka – e-palarcze, podpalacz – podpalaczka – podpalarcze, -yszczce*, np. *badacz – badaczka – badaczyszczce*. Odnotować należy także niekonsekwentne stosowanie formantów alternacyjnych, zob. *uczeń – uczennica – uczeń* ||

ucznio || *uczeńcze* || *uczko, dziadek – babcia – dziabko* || *dziabke*. Niektóre derywaty są ponadto homonimiczne z formami, które są traktowane jako niepoprawne, jak np. forma *ucznie*, homonimiczna z błędną formą mianownika liczby mnogiej rzeczownika męskoosobowego *uczeń*. Z kolei w wyniku zastosowania formantów paradygmatycznego i alternacyjnego od podstaw kończących się na *-ista, -ysta* powstają formacje z ciągami *-iszcze* || *-yszcze*, np. *aktywiszcze, angliszcze, dentyszcze, finaliszcze*, które z kolei współcześnie nie są neutralne stylistycznie. Częstka *-iszcze* jest związana z nazwami augmentatywnymi lub ekspresywnymi.

2.2.2. Podsystem fleksyjny

Wielość wzorów odmiany pozostających w dystrybucji fakultatywnej to cecha wyróżniająca także fleksyjny podsystem analizowanej koncepcji. Tu również obowiązuje zasada, że każda osoba może posługiwać się takim zestawem środków językowych, które są wykładnikami preferowanego przez nią podejścia do zagadnienia językowej reprezentacji kategorii płci, zob. (2)–(3):

- (2) *Jestem osobą niebinarną, możesz się zwracać do mnie zarówno w męskiej, jak i w żeńskiej formie;*
 (3) *[...] niebinarna twórczyni (posługuje się zaimkami osobowymi ona/on, jej/jego), która studiuje na wydziale Fine Arts we Frankfurcie nad Menem.*

Dla gramatycznej organizacji wypowiedzi kluczowy jest wybór rzeczownikowego zaimka trzecioosobowego, tj. jego postaci leksykalnej, np. *ono, vono*, a także modelu odmiany, ponieważ według tego samego modelu należy odmieniać rzeczowniki – neutratywy, przymiotniki oraz czasowniki. Jeśli np. wybierze się zaimek *ono*, jeden z polecanych w paradygmacie niebinarnym i neutralnym, należy następnie wybrać jeden z pięciu wzorów jego odmiany: 1) neutralny (w gramatykach tradycyjnie nazywany nijakim): *ono, jego* || *niego, mu, je, nim, nim*, np. *Powiedz **mu**, że **je** lubisz*; 2) żeński: *ono, jej* || *niej, jej, ją, nią, niej*, np. *Powiedz **jej**, że **ją** lubisz*; 3) neutralny z formami łączonymi męskimi i żeńskimi: *ono, jejgo* || *niejgo, jejmu, jejgo, niąnim, niejnim*, np. *Powiedz **jejmu**, że **jejgo** lubisz*; 4), neutralny z elementami postpłciowego: *ono, jeno* || *nieno, nu, no, niemu, niem*, np. *Powiedz **nu**, że **no** lubisz*; 5) neutralny z formami postpłciowymi zamiast męskich: *ono, jenu* || *nienu, wu, nu, num, num*, np. *Napisz do **nienu** później*.

Jak widzimy, wzory od 3) do 5) odbiegają od fleksyjnego standardu współczesnej polszczyzny pod względem budowy morfemowej tematów fleksyjnych. Częściowo zachowano w nich zaimkowe morfemy fleksyjne. Co ciekawe, wszystkie paradygmaty dla celownika i biernika zawierają tylko formy

krótkie, a więc w tych przypadkach nie zdano sprawy z wciąż obowiązującej w polszczyźnie opozycji akcentowości, por. *Mu powiedziałom, że je lubię* i *Powiedziałom mu, że je lubię*⁷. To, oczywiście, w niewielkim stopniu zmniejsza zasób form, które należałoby opanować, by sprawnie posługiwać się tymi jednostkami. Jako że zakłada się indywidualizację wyboru zaimka i wzoru odmiany, użytkownicy polszczyzny musieliby opanować wszystkie paradygmaty i zautomatyzować ich użycie.

Zwróćmy uwagę na to, że mianownik dla wszystkich wzorów jest taki sam, różnica dotyczy pozostałych przypadków, dlatego autorzy koncepcji zalecają, by o zaimkowych preferencjach informować na profilach internetowych za pomocą dwóch form zaimkowych, mianownikowej i dopełniaczowej, która zarazem jest homonimiczna z formą zaimka dzierżawczego, np. *ono/jego* dla wzoru neutralnego.

Należy podkreślić, że preferowana „rola zaimkowa” determinuje następnie wybór wzorca odmiany przymiotnika oraz czasownika. Dla rzeczownika do dyspozycji mamy cztery wzory deklinacyjne, bez łączonego, zob. tab. 3.

Tabela 3. Wzory odmiany neutratywu *piosenkarko*

1) <i>ono/jego</i>		2) <i>ono/jej</i>		3) <i>ono/jeno</i>		4) <i>ono/jenu</i>	
M.	<i>piosenkarko</i>	M.	<i>piosenkarko</i>	M.	<i>piosenkarko</i>	M.	<i>piosenkarko</i>
D.	<i>piosenkarką</i>	D.	<i>piosenkarki</i>	D.	<i>piosenkarka</i>	D.	<i>piosenkarku</i>
C.	<i>piosenkarku</i>	C.	<i>piosenkarce</i>	C.	<i>piosenkarku</i>	C.	<i>piosenkarku</i>
B.	<i>piosenkarko</i>	B.	<i>piosenkarko</i>	B.	<i>piosenkarko</i>	B.	<i>piosenkarko</i>
N.	<i>piosenkarkiem</i>	N.	<i>piosenkarką</i>	N.	<i>piosenkarkiem</i>	N.	<i>piosenkarkum</i>
Msc.	<i>piosenkarku</i>	Msc.	<i>piosenkarce</i>	Msc.	<i>piosenkarku</i>	Msc.	<i>piosenkarkum</i>
W.	<i>piosenkarko</i>	W.	<i>piosenkarko</i>	W.	<i>piosenkarko</i>	W.	<i>piosenkarko</i>

Przy takim bogactwie dopuszczalnych typów deklinacyjnych nietrudno o pomyłkę, por. (4)–(5).

(4) *Czemu Demi Lovato **jest piosenkarko** i dlaczego nie powinno nas to dziwić?*

(5) *Od lat **jest aktywistu** ruchu LGBT+ i wspiera bezdomnych.*

Forma narzędnikowa neutratywów *piosenkarko* w (4) i *aktywistu* w (5) powinna mieć inną postać. Dla *piosenkarko* – w zależności od wybranego modelu odmiany – może to być: *piosenkarkiem* (*ono/jego*; *ono/jeno*), *piosenkarcką* (*ono/jej*) lub *piosenkarkum* (*ono/jenu*). Forma *aktywistu* jest dukatywem (forma rzeczownika z *-u* w mianowniku), który w narzędniku ma kształt *aktywistum*.

⁷ Fakt ten potwierdza natomiast obserwowaną w polszczyźnie tendencję do redukcji liczby form celownikowych.

Komunikację komplikuje także konieczność dopasowania do typu odmiany rzeczownika wzoru odmiany przymiotnika i czasownika. Ze względu na homonimie mianownikowych form zaimków i neutratywów w trzeciej osobie liczby pojedynczej dochodzi do neutralizacji różnicy między paradygmatami, por. (6). Formy 3. os. l.mn. czasowników i formy mianownikowe l. mn. przymiotników są natomiast zróżnicowane, por. (7)–(10).

- (6) *Myszę, że **ono** było bardzo **miłe**, **przyjacielskie** i **urzekające**.* (ono/ jego, ono/ jej, ono/ jeno, ono/ jenu)
- (7) *Myszę, że **one** były bardzo **miłe**, **przyjacielskie** i **urzekające**.* (ono/ jego)
- (8) *Myszę, że **ona** były bardzo **miłe**, **przyjacielskie** i **urzekające**.* (ono/ jejgo)
- (9) *Myszę, że **oni/e** byli/ były bardzo **mili/łe/e**, **przyjacielscy/kie** i **urzekąci/e**.* (oni/e/ich)
- (10) *Myszę, że **ony** są bardzo **miły**, **przyjacielski** i **urzekający**.* (**ony/ ich**)

Formy swoiste zostały zaplanowane także dla form czasownikowych 1. i 2. osoby liczby pojedynczej i mnogiej. Ich innowacyjność polega na zastąpieniu morfemu rodzajowo-liczbowego *-i* || *-y* przez wykładnik rodzaju nijakiego w liczbie pojedynczej, czyli *-o*, por. *Gdy **byliśmy** w domu, **zaczęliśmy** gotować, **Chciałobyście** pójść do kina?*

Wariantywność wzorów deklinacyjnych i koniugacyjnych wykorzystujących w rozmaitych konfiguracjach zarówno standardowe, jak i innowacyjne morfemy gramatyczne powoduje wyraźny wzrost homonimii. W systemie fleksyjnym odnotowujemy nowe synkretyzmy, np. mianownik, biernik i wołącz liczby mnogiej neutratywów – mianownik liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego, np. liczba mnoga neutratywu *śpiewaczko* to forma *śpiewaczka*, która jest homonimiczna z formą mianownika liczby pojedynczej *śpiewaczka*, por. *Śpiewaczka występowały – Śpiewaczka występowała*. Inne przykłady z tej serii to: *badaczko – badaczka*, *szwaczko – szwaczka*, *tkaczko – tkaczka*, *tłumaczko – tłumaczka*, *zbieraczko – zbieraczka* itp. Z kolei formy celownikowe, narzędnikowe i miejscownikowe liczby mnogiej neutratywów derywowanych od nazw żeńskich (zob. p. 2.2.) są homonimiczne z odpowiednimi formami liczby mnogiej rzeczowników żeńskich, zob. tab. 4.

Tabela 4. Formy liczby mnogiej neutratywu *badaczko*

M.	<i>badaczka</i>
D.	<i>badaczek</i> <i>badaczków</i>
C.	<i>badaczkami</i>
B.	<i>badaczka</i>
N.	<i>badaczkami</i>
Msc.	<i>badaczkach</i>
W.	<i>badaczka</i>

W dopełniaczu liczby mnogiej w omawianym modelu neutratywów zaplanowano wariantywne końcówki $-\emptyset$ || $-\acute{o}w$, np. *badaczek* || *badaczków*, *zbieraczek* || *zbieraczków*. Dodajmy, że $-\acute{o}w$ jest morfemem zasadniczo dawanym do rzeczowników męskich, por. *studentów*, *inżynierów*, *krawców*, *kruków*, *domków*.

Należy podkreślić, że rozwiązania zaproponowane we fleksyjnym komponencie omawianego modelu pozostają w sprzeczności z najważniejszą tendencją rozwojową fleksyjnego podsystemu polszczyzny, czyli tendencją do uproszczeń, która według badań S. Dubisza dotyczy 90% zachodzących procesów (Dubisz 1995: 77). Z kolei szeroki zakres wyrażen homonimicznych zdecydowanie obniża funkcjonalność fleksji, gdyż środki homonimiczne nie są „jednoznacznie nacechowane pod względem składniowym” (Jadacka 1995: 7). To zaś obniża sprawność komunikatywną tekstu, prowadzi do nieporozumień. Dobrą ilustracją tego zjawiska jest dialog zamieszczony na stronie Słownika Empatycznego Języka Polskiego, prowadzony po opublikowaniu plakatu informującego o obchodach Międzynarodowego Dnia Pielęgniarka, Pielęgniarki, Pielęgniarka oraz Położnego i Położnej:

- (11) – *Pielęgniarka i pielęgniarka ok, ale kto to jest pielęgniarek?*
 – *pielęgniarko – neutratyw.*
 – *zatem nie ma neutratywu od położnego?*
 – *jest, tylko w dopełniaczu brzmi tak samo jak forma męska.*

Ponadto użytkownicy języka nieznający szczegółowych zasad funkcjonowania niebinarnej i neutralnej polszczyzny zdania typu (12)–(13), pochodzące ze strony *zaimki.pl*, będą traktowali jako niegramatyczne, gdyż naruszają uzgodnienia składniowe.

- (12) *Dostałyśmy wyniki egzaminu i jesteśmy z nich zadowolony.*
 (13) *Wszystki z nich chcieli czego innego.*

Na koniec zwróćmy uwagę także na opisane w pierwszym tekście zjawisko podwajania morfemów gramatycznych, np. *myślałam*, lub zastępowania ich innymi znakami (placeholderami), np. *czytał.m*, w szczególności wraz z fragmentami tematu fleksyjnego, por. (14).

- (14) *Albo czy możemy wywiesić flagi tęcze w mieście – albo transpłciowe – albo jakiegokolwiek reprezentujące członkiń_łoneków naszej społeczności [...]*

Jak się wydaje, ze względu na ingerencję w budowę formy fleksyjnej zjawiska tego rodzaju można uznać za pogranicze fleksji i ortografii. Z kolei wielość stosowanych sposobów zapisów przyczynia się do „wzrostu liczby postaci obocznych wyrazu” (Jadacka 1995: 18), co odbiega od tendencji do „ograniczania wielopostaciowości wyrazów” (Buttler, Satkiewicz 1990: 673).

2.2.3. Podsystem leksykalny

Wariantywność podsystemu leksykalnego została już częściowo zilustrowana przy okazji omawiania derywacji (podwójne, potrójne neutratywy) i modelu fleksyjnego (kilka zaimków trzecioosobowych o zróżnicowanej fleksji i składni). Na liście niebinarnych lub neutralnych środków leksykalnych są także osobatywy oraz dukatywy. O kimś, kto studiuje, w języku neutralnym lub niebinarnym możemy powiedzieć *studentko*, *studencie*, *studentum* (neutratywy), *osoba studencka* (osobatyw), *studentu* (dukatyw). Grupę takich osób możemy także nazwać, używając wyrażeń łączonych, np. *studentki i studenci*. Jeśli chodzi o repartycję, to decyzja o użyciu jednostki określonego typu zasadniczo ma motywację indywidualną. Zaskakujące jest jednak to, że w jednym tekście mogą być używane wyrażenia reprezentujące różne podejścia do kategorii płci, np. osobatywy obok podwojonych rzeczowników, jak w Regulaminie Uczelnianej Organizacji Studenckiej „Queer UW”, por. (15).

- (15) *Zarząd składa się z Osoby Prezesującej, Osoby Wiceprezesującej, Skarbniczki lub Skarbnika oraz innych członkiń i członków, jeżeli Zgromadzenie tak postanowi.* (<http://queer.uw.edu.pl/regulamin/>)

Co ciekawe, w dokumentach uczelnianych obok wyrażeń neutralnych lub niebinarnych są stosowane formy męskoosobowe w funkcji generycznej, por. (16).

- (16) *Osoba studencka kontaktuje się z **prodziekanem ds. studenckich** (przesyła prośbę o zmiany związane z imieniem i nazwiskiem).*

Jest to prawdopodobnie efekt nieustabilizowania uzusu i braku jasnych kryteriów wyboru typu nazw osób.

3. Zakończenie

Szeroka akceptacja społeczna rozwiązań proponowanych w celu neutralizacji binarnej opozycję płci wymagałaby wdrożenia do ustabilizowanego już systemu językowego szeregu środków językowych i mechanizmów, dla których brak analogów we współczesnej polszczyźnie. Wielość arbitralnie wprowadzanych i wariantywnych środków językowych pozostających w dystrybucji fakultatywnej oraz daleko idąca indywidualizacja wyborów językowych skutkujące marginalizowaniem czynników wewnątrzjęzykowych to – jak się wydaje – te wyróżniki omawianej koncepcji, które najbardziej ograniczają możliwość jej upowszechniania.

Z drugiej jednak strony – jak pokazują badania ostatnich lat i uczy doświadczenie innych języków – „parcie rzeczywistości” jest dziś istotnym czynnikiem zmian dokonujących się w komunikacji. Tym bardziej że idea języka włączającego/ inkluzywnego jest globalną tendencją kulturową, co – jeśli weźmiemy pod uwagę tezę S. Dubisza o roli w rozwoju polszczyzny jej „wkomponowania w sytuację świata zintegrowanego” (cyt. za Ożóg 2018: 35) – będzie miało wpływ także na rozwój polszczyzny⁸. Trzeba ponadto mieć na uwadze fakt, że systematycznie zmienia się kształt „zbiorowości mówiącej”, która – jak podkreśla Dubisz – także bezpośrednio rzutuje na rozwój języka:

Rozwój języka i bieżące zmiany zależą od kształtu wspólnoty, która tym językiem mówi, od jej sposobów widzenia świata, systemu aksjologicznego i najszerszych podstaw rozwoju materialnego i duchowego (Dubisz 2017: 92, cyt. za Ożóg 2018: 32).

Coraz większy wpływ na polszczyznę mają te pokolenia użytkowników języka, które wychowują się w świecie kulturowo i językowo nieograniczonych mediów społecznościowych, przewartościowujących także postawy wobec języka, znoszących dotychczasowe ograniczenia komunikacyjne i binarne podziały oraz pobudzających do twórczych poszukiwań środków językowej komunikacji (Małocha-Krupa 2018: 197–198). Zdaniem K. Ożoga, to w Internecie „wykuwa się nowy język polski”, bo właśnie tam „ogromny ruch panuje w polszczyźnie” (Ożóg 2018: 34). Innowacje, które dla przedstawicieli starszych pokoleń użytkowników języka mogą być trudne do zaakceptowania, najmłodsza polszczyzna proponuje, a próbuje i rozpowszechnia.

W świetle wyżej przywołanych tendencji rozwojowych języka można prognozować, że idea polszczyzny jako języka inkluzywnego będzie się rozwijała. Jednak ustabilizowanie się rozwiązania kompromisowego, które zaspokoi potrzeby komunikacyjne nie tylko zwolenników niebinarności w języku, a zarazem dobrze wkomponuje się w system języka, wymaga na pewno dużo czasu. Bardzo ostrożnie można prognozować, że szansę na stabilizację w ogólnej polszczyźnie mają te innowacje, które albo już są w systemie, choć mają inne funkcje (np. rodzaj nijaki) bądź zakres użycia, albo powielają znany mechanizm (osobatywy). Już dziś w obrębie podsystemu leksykalnego mamy do czynienia z zaczątkiem specjalizacji stylistycznej. Osobatywy wydają się mieć charakter bardziej oficjalny niż neutratywy czy dukatywy, które są notowane w wypowiedziach w mediach społecznościowych. Do środków oficjalnych pretenduje także podwajanie jednostek męskoosobowych i żeńskich, co jest zresztą zgodne z tradycją ukształtowaną w urzędowej odmianie polszczyzny.

⁸ Jak się wydaje, jest to kolejny przejaw tendencji do amerykanizacji polszczyzny, o której mowa w pracach wielu badaczy (por. np. Ożóg 2018).

Dla badaczy języka jest jasne, że polszczyzna współczesna rozwija się pod wpływem uzusu. Warto jednak podejmować próby kształtowania uzusu, m.in. poprzez objaśnianie zjawisk językowych i wskazywanie współzależności elementów systemowych. Temu celowi służyło także to opracowanie.

Literatura

- Bajerowa I. (2003): *Zarys historii języka polskiego*. Warszawa.
- Buttler D., Satkiewicz H. (1990): *Dynamizm i zmiennność współczesnej polszczyzny a polityka kodyfikacyjna*. „Poradnik Językowy” nr 9–10, s. 672–679.
- Dubisz S. (1995): *Rozwój współczesnej polszczyzny*. „Przegląd Humanistyczny” nr 5, s. 69–88.
- Dubisz S. (2017): *Językoznawcze studia polonistyczne. V. Współczesna polszczyzna ogólna*. Warszawa.
- Grzegorzczak R., Laskowski R., Wróbel H. (red.) (1998): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. T. I–II. Warszawa.
- Jadacka H. (1995): *Kryteria oceny faktów morfologicznych w języku*. „Poradnik Językowy” nr 5–6, s. 5–19.
- Małocha-Krupa A. (2018): *Feminyzm w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Wrocław.
- Markowski A. (2018): *Kultura języka polskiego. Teoria, zagadnienia leksykalne*. Warszawa.
- Niepytalska-Osiecka A. (2012): *Kryterium funkcjonalne*. [W:] *Nowe spojrzenie na kryteria poprawności językowej*. Red. A. Markowski. Warszawa, s. 103–108.
- Ostromęcka-Fraczak B. (2016): *Dokąd zmierza polszczyzna?* „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Językoznawczego”, s. 81–89.
- Ozóg K. (2001): *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów.
- Ozóg K. (2008): *Zmiany we współczesnym języku polskim a ich kulturowe uwarunkowania*. [W:] „Język a Kultura”. T. 20, s. 59–79.
- Ozóg K. (2008a): *Polszczyzna po roku 1989 – język po rewolucji*. „ΣΟΦΙΑ” 8, s. 321–328.
- Ozóg K. (2018): *Najnowsze zmiany w polszczyźnie (na podstawie obserwacji Stanisława Dubisa i innych badaczy)*. „Poradnik Językowy” nr 4, s. 28–41.
- Saloni Z., Świdziński M. (1998): *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- Skubalanka T. (1979): *O przewidywalności zmian językowych*. „Język Polski” nr 4, s. 264–271.
- Tokarski J. (2001): *Fleksja polska*. Warszawa.
- Walkiewicz A. (2022): *Językowe wykładniki niebinarności płci w polszczyźnie*. Część 1: *Wprowadzenie do problematyki i próba systematyzacji*. „Prace Językoznawcze” XXIV, nr 1, s. 85–100.
- Wojan K. (2015): *Języki sztuczne. Zapotrzebowanie społeczeństw czy fantazja jednostek? Zarys dziejów interlingwistyki*. Gdańsk.
- Wojdak P. (2016): *Czym jest i dokąd sięga rodzaj (nie)naturalny?* „Slavia Occidentalis” 73/1, s. 175–191.
- <<https://zaimki.pl>>, dostęp: 10.05.2021.